

Илустрована Ратна Кроника

ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА ИЗЛАЗИ У СВЕСКАМА. — ПРЕТПЛАТА НА 10. СВЕЗАКА СТАЈЕ КРУНЕ 2.— ПОЈЕДИНА СВЕСКА СТАЈЕ 24 ПОТУРЕ. — ПРЕТПЛАТА — — — СЕ ШИЉЕ: КЊИЖАРНИЦИ СВЕТОЗОРА Ф. ОГЊАНОВИЋА, НОВИ САД. — — —

УРЕЂУЈЕ: ДР. КАМЕНКО СУБОТИЋ. — ИЗДАЊЕ КЊИЖ. СВЕТ. Ф. ОГЊАНОВИЋА.

1389.

1912./3.

„Војвода Мирко.“

— Српска Јованка Орлеанка. —

— У руској — XXX резервној — болници, налази се рањена и једна млада девојка, која је као комита учествовала у овом рату са Бугарима! рече ми мој комшија и ја наравно одмах одјурих, да видим ту храбру Српкињу, да разговарам с њом па да тај разговор и јавности предам.

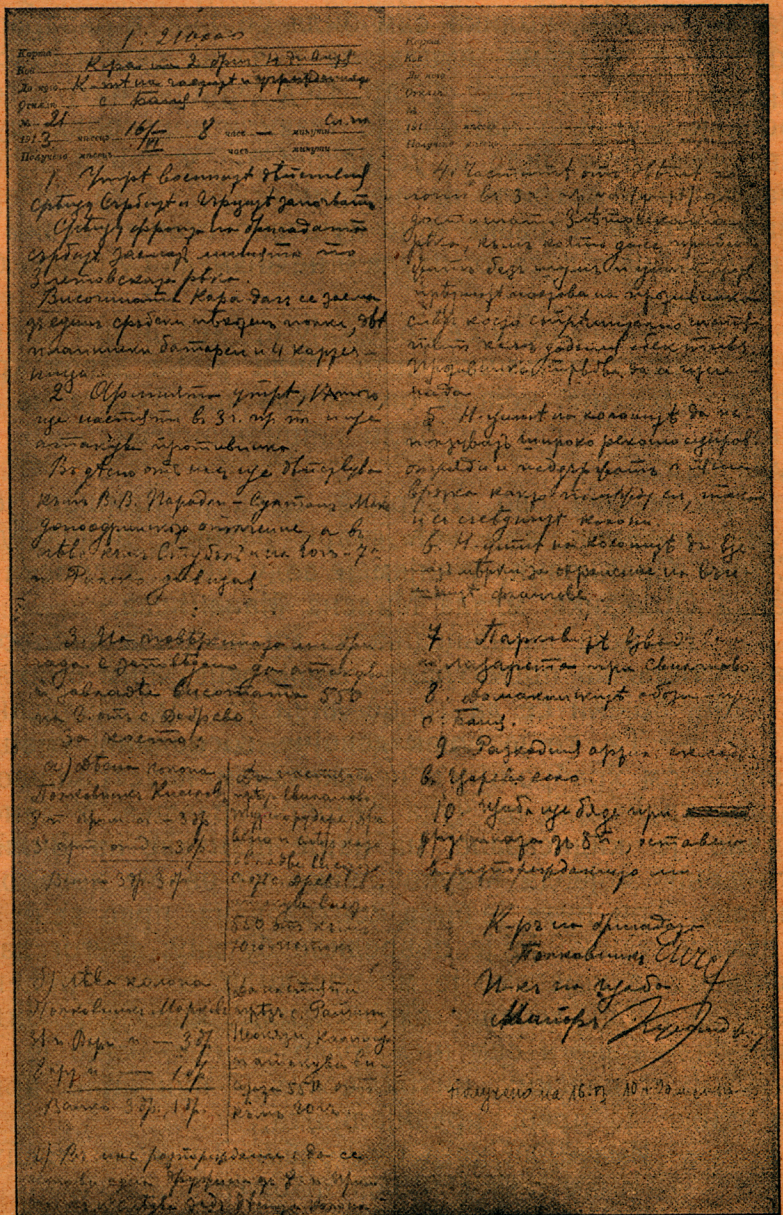
Руска — XXX резервна болница — која само има санитетског материјала за 80.000 динара, коју издржава руски црвени крст св. Евгеније, и која је смештена у општинској згради — Дому за старце и старице, заслужује, да се њоме јавност мало више упозна, и ја ћу колико сутра мало више говорити и о уређењу ове болнице. Сад ћу одмах да пређем на ствар, која нас овог тренутка највише интересује.

У соби бр. 10. лево од двокрилног уласка, иза једног паравана, одмах до самог дувара, налази се удобно намештена, бела као снег пољска војничка постеља, од које се десно, као по концу, нижу једна до друге, исто тако чисте и укусно намештене постеље, на којима почивају јунаци, осветници бугарског вероломства и кривоклетства.

Изненадих се, кад на првој постељи, о којој је реч, угледах где седи једна лепушкаста женска прилика у болесничком оделу, са чијих је малих усана лебдео осмех поноса, задовољства, среће и самопоуздања. То је скоро девојчица, чије је обрашчлџе преплануло сунце и испод чијег малог и ведрога чела сијају два мала жива и несташна црна ока. Ратни штрапаци су је нагло раскрупњали, што се много боље види по њеним широким плећима и развијеним мишицама на рукама, него и по, истина широким, али слабо развијеним женским грудима, које најречитије говоре, да је то још дете; нема ни пуних 16 година.

Приђох јој, поздравим се с њом, казах јој да сам новинар, и замолих је да ми каже своје име, и исприча што о бојевима у којима је учествовала.

— Зовем се *Милена Мандићева!* стидљиво ми одговори, па као мало дете обори главу, али тако, да сам приметιο, како ме њене очи детињском радозналошћу посматрају. Затим настави:

Наредба бугарске команде да се мучки нападне на Србе 16. јуна.

— Родом сам из Чачка, али сам овде код г. Зделара учила 5 разреда гимназије, које сам и свршила. Још за време прошлогодишњег рата вукла ме жеља да и сама полетим у бој и да са мојом драгом браћом светим Косово. Е, али се онда то није могло са пуно разлога. Међутим кад је сад планула прва братоубилачка пушка од стране вероломних и крволочних Бугара, ја сам успела, са тешким мукама, да ступим у чету војводе Вука, мајора г. Војина Поповића, који ме прими после грдних молби и преклињања. Учествовала сам у неколико бојева, за које сви моји другови кажу да су били страшни, али ја то нисам примећавала. Не хвалим се, јер ми то није обичај, али тиме хоћу само да вам кажем, колико сам била срећна и раздрагана, што сам и сама имала част да ватреним оружјем браним свету српску ствар. Под бујицом патриотских осећања, који су најтоплије плавили моју српску душу, све моје биће било је усредсређено у очима, које су напрегнуто мотриле на непријатеља; слуха нисам имала, јер га је овако моје душевно стање сасвим потиснуло, паралисало: отуда и не знам, да су борбе биле страшне.

— А на ком сте се положају последњи пут борили?

— Наша четничка чета, била је на левом крилу једне дивизије, која је оперисала код Дуката на „Вилином колу“, где су били наши шанчеви 7., 8. и 9. јула о. г.

Док је она ово говорила, нама је пришао један млад рањеник, али већ стари ратник, поднаредник Стојан Срећковић, у чијем је воду била и српска Јованка Орлеанка, млада Милена Мандићева.

На моја наваљивања да ми исприча како се борила, кад је и где је рањена, она ме је само стидљиво посматрала својим живахним очима, али ме категорички одби, да само прича о себи, бојећи се да то не личи на самохвалисање.

— Та, то је јунак девојче, господине! умеша се сад поднаредник Срећковић. Својом нечувеном храброшћу и неисказаном неустрашивошћу, она је и нас, старе ратнике соколила и подстрекавала на чуда самопрегоревања. У дане: 7., 8 и 9. јула велика бугарска сила, бесомучно је кидисавала на наше шанчеве на Вилином колу, у којима је био наш, свима нама омиљени „војвода Мирко“, како ми радије зовемо нашег ратног друга, четника Милену Мандићеву. Три пута је била контузована: прво вече 7. јула, парче шрапнела, који се распрнуо у земљи, тешко јој је повредило бутину; другог дана била је такође контузована и претрпана земљом, из које смо је ми извадили, а кад трећег дана 9. јула, пред вече, с тешком је муком изашла испод дебелог слоја земље, која ју је била такође контузовала и затрпала, у шанцу није било никога сем ње. Право је чудо, како је успела да се провуче кроз кишу непријатељских топовских, митраљеских и пушчаних зрна, и у опште како је снага не издаде, док не стиже до првог превијалишта.

— Имате ли кога од родбине? упитих младу јунакињу.

— Имам мајку и једног братића...

— Кад већ све записујете, господине, добро би било да запишете и то, да је на наш положај долазио и један руски ратни дописник, који је нашег војводу Мирка, на самом положају, у комитском оделу и нагиздану реденицима, снимио и фотографски и за кинематограф. Сем тога наш четник, Иван Паштрмац, који је заједно с њом путовао санитарским возом, причао ми је, да су с њоме у возу разговарали ратни дописници француских и немачких листова, као и ратни дописник „Ријечких Новина“.

Овом приликом, упознао сам се и са младим седамнаестогодишњим четником, Михајлом Бирчанином, потомком Илије Бирчанина, свршеним ђаком VI. разреда гимназије. И он се борио са својом школском другарицом из г. Зделарове гимназије, Миленом Мандићевом — војводом Мирком — у истом шанцу, опасно контузован и рањен. Борио се храбро и неустра-

Душан Марјан техничар јунак са Скадра погинуо у битци са бугарима код Рајчанског Рида

шиво, по уверавању поднаредника Срећковића, те је осветлао славно име Бирчанина, с којим се поносно кити.

Колика је то утеха за нас старије, у тешким данима искушења, у којима се сад налазимо, кад мајка Србија рађа оваке дичне кћери и синове.

„Политика“.

Рајчански Рид

— Бој Шумадијске Дивизије I. позива 20. и 21. јуна. —

1. Важност Рајчанског Рида.

Пошто су Бугари после мучког напада 17. јуна били одбијени са Црног Врха и коте 650, разбијени и потиснути са положаја Дренек, 7. рилска дивизија појачана армијском резервом (бригадом) задржала се на Рајчанском Риду.

Важност Рајчанског Рида добро је појмио командант бугарске армије генерал Ковачев и зато разбијену дивизију појачава последњом снагом — армијском резервом. Од часа употребе армијске резерве генерал Ковачев је изгледао као богаташ који је на коцки све проћердао и сад игра „вабанк“, баца последњу своту, па или да поврати све или да пропадне. Са одржањем Рајчанског Рида заштићује се врло важан стратегијски правац Кочане—Царево Село. Са падом пак његовим десни бок иначе разбијене Ковачевљеве армије потпуно је незаштићен, и после пада трупе се бацају на кршевите Малешке планине. Као што су Бугари добро схватили важност његову, тако исто и наша I. армија, па с тога она и наређује 19. VI. — да Шумадијска дивизија I. позива нападне на Рајчански Рид и тиме олакша рад III армији, чије су дивизије у то време водиле крваве бојеве код Штипа и Криволака.

Рајчански Рид је узвишење изнад села Рајчани, између Злетовске реке и Брегалнице. Као и сва узвишења од хиљаду и више метара тако и Рајчански Рид има изглед неправилне купе просечене стрмим потоцима. Тако посматрана са Дренека изгледа да је нагиб од села Трипотанци до врхова (има их 3) једноставан, докле је он пресечен са два велика потока. Стране тих потока су местимично веома стрме, достижу скоро до 60°. Лево крило положаја стрмо се спушта у равницу кроз коју протиче Брегалница; десно пак крило са валовитим брежуљцима и чукама везује се преко манастира Св. Пантелеја и села Г. Пашаџика са Реџи Букви. Средина положаја се састоји из три главе, на које се пројектују два нижа басамака, па стога тај нагиб и изгледа једноставан. Те три главе доминирају јако претереном до Дренека, Рудара Турског и Манастира Св. Пантелеја.

Наређење и напад за 19. јуна — од-

ложен је за сутра дан (20. јуна) вероватно због каквих алармантних вести, мада су у неколико колоне већ почеле свој развој и у ноћ 19/20 повукле се на своје старе положаје.

2. Распоред снаге за напад.

20. јуна пре подне почиње развој дивизије у две колоне. Десна колона: XI. пук „Кара Ђорђе“, XII. пук „Цара Лазара“ и 2. и 3. дивизијон Шумад. арт. пука. XI пук напада од коте 650 преко села Лопелци на лево крило положаја. XII пук преко села Бучиште и Трипотанци на центар положаја. Лева колона: XIX пук и I. дивизијон арт. пука. XIX пук напада преко села Неокази и Бунеш на десно крило положаја.

Дивизијска резерва X. пук „Таковски“ преко села Врбица на Соколарци. Дивизијска коњица (пук од 3. ескадрона и 1 митраљеско одељење) за десним крилом.

Хаубична батерија (12 см) преко ноћ још 18/19 скинута је са Црног Врха и пласирана код села Строши, два градека топа на Дренек. Коњичка дивизија под командом Кнеза Арсена садејствоваће нападу долином Брегалнице.

Моравска дивизија II. позива имала је вероватно у задатак да преко Рударе Турско и Г. Пашаџика—Свираново пресече оступицу разбијеним деловима који буду са Рајчанског Рида одступали, не дозволивши им да преко Кочана одступе ка Густендилу, већ да их баца на Малеш.

Као што се види план за напад

био је изванредан: заузети стратегијски врло важан Рајчански Рид и разбијеном непријатељу пресећи оступицу — бацити га на Малеш, евентуално и заробити.

3. Први дан боја — 20. јуна.

20. јуни је ведар и топао дан. Нигде облака на небу; у толико ће бити тежи напад, јер ће се појавити и нов непријатељ — сунчаница. Злетовска околина је била потпуно мирна, ни пушка да пукне. Свуда околу владала је свечана и тајанствена тишина, тишина коју морнари на мору никако не воле, јер им предочава буру. Нигде живе душе у околним селима. Сва су готово празна и порушена, ретко је где остала исправна кућа. Досадање борбе бугарских комита са нашим учиниле су, да је овај крај највише платио. Свуда се очи заустављају на рушевинама, згариштима и лешевима поубијаних коња и људи. Свуда се осећа задах на трулеж; свуда влада тајанство на, злокобна тишина...

Око 12 сах. пре подне обе колоне у еволуционим поредцима већ прелазе реку Злетовску без икакве препреке. Одмах ту до реке, у селу Трипотанци, жању жито два старца, једна жена и једна девојка. Њих као да се ништа не тиче шта се ради у њиховој близини, већ раде свој посао. И тек када им се војници приближише, подигоше се и са руком на срцу поздрављали су са „Како си, братко“, „Здрав ли си, братко“? И докле у очима девојке беше радозналост, у очима и на лицу старца огледала се мржња према свима

Косовски осветници:

Српска војска и српске комите

народима на свету, патња, беда и страх. Тек по прелазу реке, кад су предњи делови XII. пука почели да се пењу на први басамак више села Трипотанци, непријатељска артиљерија рафалом је поздравила нападне колоне.

Под страшном артиљеријском ватром, која је за тим обасипала све колоне, застоја нигде није било; хитало се да се што пре подвуче под непријатељски положај, поседнут пешадијом, под оне три главе.

До пре два часа мирна злетовска околина претворила се у пакао. Ваздухом су фијукале муње и изгледало је као да се небо провалило. Слика Страшног Суда била је верно представљена на Рајчанском Риду. Ужас се отварао на све стране. Бугари нису ни мало штедели своју артиљеријску муницију, јер не само да су гађали поједине јединице, водове и десетине, које су претрчавале тучени простор, већ и поједине војнике. Први басамак преко кога су се спуштали врстачно био је тучен тако страшном ватром, шрапнелом а нарочито гранатама, да је тај басамак за кратко време био формално изоран гранатама.

Па чак ни један војник ни тренутка није застао. Поред свег ужаса слика је била дивна. Изгледало је по ономе како поједини водови и чете у најбољем реду претрчавају и губе се у мртав угао, — по ономе што их та смртоносна ватра не ремети, не растројава, већ у најбољем реду као да на егзициришту раде — изгледало је да се врши маневар на Рајчанском Риду. Али нас је груба стварност уверавала да се води огорчен рат, страшнији и крвавији него икада што је био. Свежи лешеве већ су покривали камењар, лешеве са патњом на лицу, отвореним устима, с грчевито стиснутим пушкама, умрљани крвљу, знојем и прашином.

Умиру незнани јунаци без бола, без јаука, о чијим личним делима историја неће да зна.

Код рањеника нема јаука, нема уздаха. Кошуљица од гранате му однела руку и колено, он се грчи, шкрипи зубима и ћути. Другом зрно пребило обе ноге, долазе носиоци рањеника да га носе на превијалиште. Он им показује рањеника коме крв цури из груди и вели: „Њему је теже, њега прво носите!“

Догађају се епизоде сличне оним ратним епизодама из Наполеонових ратова и из доба Фридриха Великог, оне епизоде у чију смо истинитост по мало сумњали.

Човека подузимају неки пријатни осећаји, јер види да пролазе велике историјске слике, да се догађају велики догађаји. Нигде негативног при-

Турска деца поздрављају српску војску која је од Бугара отела Штип

мера, свуда јунаштва, свуда се осећа и види само дужност према Отаџбини, која се чита и на лицима мртвих и рањених. Осећај дужности је јачи од страха, од умора, од глади, од смрти, — од свега. И зато иду лако рањени напред непревијени, докле им црвена, свежа крв боји подепане и калаве рукаве. Официри се не крећу тамо где им је место, позади својих јединица, већ напред у стрељачком строју или предњим. Капетан Н. обамро је од умора, изнурен је до крајности; али је он ипак наслоњен на руку свога ордона са у стрељачком строју своје чете, блед, гологлав, са раздрљеним грудима и непрестаним узвиком „напред, напред јунаци!“ Та слика као да електрише његове војнике који се са невероватном брзином пуцају уз стрми камени нагиб претпоследњег басамка.

Гледајући све ово и највећи песимиста почео би да се криви, да се узбуђује, да га обузима ретки занос.

Наша артиљерија, пласирана код села Бучиште и Неокази, отвара смртоносну ватру на непријатељске батерије, које моментално прекидају ватру, да је после у брзим рафалима опет отворе. Ништа није било неопажено од непријатеља, сваки наш покрет био је виђен и тучен. Вис код села Бунеш, куда је нападао XIX. пук, формално је горео од силне артиљеријске ватре. Но при свем том XIX. пук је напредовао.

Предњи делови већ улазе у зону пешадијске ватре. Зрна долећу, Војници се махиално погурују и у скоковима прилазе све ближе и ближе. И с наше стране ватра се отвара, само је још доста слаба јер је даљина 1300 м. Пењање се продужује и даље са малим скоковима, пошто услед стрмог нагиба последњег басамка и над-

вишавања глава, које је непријатељска пешадија посела, непријатељска ватра, иако је била даљна, ипак је била тачна.

Хладнокрвност не напушта нико чак ни регруте који су увршћени у борбене редове између старих. Охрабрани примером десно и лево од себе и најузбуђенији постаје равнодушан према посмртној песми непријатељских зрна. Нишани хладнокрвно, као на стрелишту, цени одстојање, поправља гајку, мења слав за гађање. Више њих гађају стојећи, јер из става клечећег не виде непријатеља, а они су добро упамтили „теорију“: кад се из става лежећег не види мета, клекне се или устане, јер прво треба видети мету па тек онда смањити своју сопствену мету.

Ка рањеницима и мртвим друговима не окреће се нико, сем носилаца рањеника којима је дужност да се о њима брину. Сваки зна своју дужност и сваки је врши.

Пољске батаљонске и пуковске резерве постепено су све ближе и ближе предњим деловима. Митраљеви ношени на рукама односе се напред у стрељачки строј и кроз кратко време чује се њихова сува писка. Пушчана ватра са обе стране постаје све јача и јача, помешана са грмљавином топова.

Вече се полако спушта, сунчани зраци већ бацају последње зраке на Рајчански Рид. Вечерњи ветар расхлађује, освежава заморене и изнурене војнике.

Слабији предњи делови непријатељски, који су били посели предње окомке положаја ради тучења појединих мртвих углова и јаруга, спалаче се на главну линију одбране. Наши их гоне са узвиком „ура“ брзом палбом.

Мрак се спушта; месечине нема. Први борбени редови XII. пука су на

600 м. испод стрме централне главе. Предњи делови XI. пука су поидили левом крилу — јужној глави — но услед тога што су били тучени бочном ватром са централне главе, били су нешто даље. Што значи да је централна глава тактички кључ положаја, јер тек са њеним падом пада јужна глава, као што се олакшава и даље наступање XIX. пука који је због строгог земљишта и јако тученог брисаног простора од села Бунеш нешто мало заостао.

У таквом распореду затекла је ноћ све пукове. Ватра се утишала. Војници праве заклон од камења, пошто се од земље апсолутно није могло, јер је земљиште сам камен. Тако рећи за трен ока огромне камене линије у више редова опасавале су главе као обручи. Војници уморни од силних штрапаца, гладни и неиспавани неколико ноћи, полегали су потрбушке позади својих камених заклона, дремливи али их је ипак сваки шум, свака реч суседа или старешина, трзала, те је сваки још јаче притезао своју пушку, која је иначе — наслоњена на камени грудобран — била спремна за дејство.

Ноћни напад с наше стране није био намераван с тога што је наша артиљерија требала још да туче непријатељску пешадију удоминирајућим опкопима, као и да држи у шкрипцу непријатељску артиљерију, те да на тај начин да могућности својој пешадији да изврши јуриш.

4. Ноћ 20—21.

Ноћ је била мрачна. Тишина је трајала до 10 сах, а вероватно да би и дуже трајала да се непријатељ није уплашио од патрола послатих из 2. батаљона XII. пука, из батаљона који је био најближе непријатељу. У досадањим борбама овог рата ми смо дошли до једног уверења, а Бугари до запрепаштења. Ми — да Бугари не смеју да сачекају нож; а Бугари — да Срби радо врше ноћне нападе и још радије иду на нож! „У страха су велике очи“, па и Бугари живећи непрестано у страху да ћемо извршити ноћни напад, уплашише се од патрола и одједаред — као по команди — осуше брзу пушчану и рафалну топовску паљбу.

Настао је прави пакао, изгледало је као да се небо провалило, да је настао дан Страшнога Суда. Наши војници згрчени позади својих заклона, обезбеђени од непријатељске пушчане ватре, са стиснутим пушкама, били су мирни и не одговорише на ватру. Само је наша артиљерија — која је пред мрак истурила две батерије на гребен западно од села Врбица и једну батерију код леве колоне, код села Бунеш — отворила

одмах рафалну ватру из свију батерија на непријатељску артиљерију и пешачке опкопе, пошто је још пред вече тачно спремила све потребне елементе за гађање.

Под утиском те страшне артиљеријске ватре, непријатељска и пешадијска и артиљеријска ватра постепено је слабила, једно с тога, а друго што се уверише ваљда да им не прети никакав напад, па убрзо ватра и умукну.

Тај прекид у ватри искоришћен је, те је војницима раздвојена муниција, коју су ови алапљиво гурали у фишеклије, цепове и торбе.

Користећи се овом тишином и четне коморе, које су се пред вече привукле самом положају и стајале у потоку, донеле су хлебац који је у највећој тишини раздвојен. Ваља напоменути да је функционисање ових комора у овом рату било изванредно. Никакве сметње нису смеле бити узрок да војници не добију бар хлеб, ако не и кувано месо чак и пред самим непријатељским положајем. Осећај дужности је натеривао те је сваки вршио свој посао са највећом тачношћу.

Ноћ, која још остаде, изгледало је да ће проћи на миру, али ваљда из истог разлога као и пре пола ноћи око 1 и по сах. непријатељ отвори опет ватру. Ова ватра извуче из пасивности и наше војнике, те из свију предњих редова загрокташе пушке. Наша артиљерија прихвати такође дуел. Но како се убрзо увиде страх Бугара, то је с наше стране ватра била обустављена, што такође нагна Бугаре да и они прекину своју паљбу.

Други дан боја — 21. јуна.

Ноћ је бивала мало виднија, што је значило да ће скоро сванути. Још под заклоном тога полумрака две чете из 2. батаљона XII. пука излазе на

ћувик и нагиб његов са кога се централна глава туче скоро бочном ватром. Са првим њиховим покретом непријатељ отвара ватру. Обе чете такође отварају убрзану ватру. Убрзо су изнета и два митраљеза XII пука на тај ћувик и његова писка ујутру је тупа, кратка. Дејство те ватре (чета и митраљеза) осећа се благодетно за XI пук чији се први борбени ред брзо креће напред, пење уз јужну главу пошто је јуче трпео доста од ватре која је бочно долазила са опкопа централне главе.

Посада централне главе тучена је поред бочне ватре још и јаком артиљеријском ватром (гранатама нарочито) од батерије са Врбице. Та јака артиљеријска ватра учинила је заједно са пешадијском ватром да је непријатељска ватра прекидана и отворана у паузама. И по тим кратким паузама видела се узнемиреност, као што се стекло убеђење да непријатељ дуже неће моћи издржати бочну пешачку и гранатну артиљеријску ватру.

XIX пук је такође у борби.

Дивизијска резерва, X пук, код села Соколарци добија артиљеријску ватру са леве обале Брегалнице. Вероватно да је тамо каква колона која је похитала у помоћ, но доцкан стигавши хтела је само да се јави, јер иначе ватра њене артиљерије (батерије) је даљна — врло слаба.

На Рајчанском Риду изгледа као да је избио вулкан. Из лагане и убрзане паљбе прелази се у брзу која се слива у тупо, потмуло кључање које нервира и због своје несношљивости инстинктивно натерује да се иде напред, јер за време покрета, ма да је човек више изложен ватри него кад лежи и гађа, ипак се осећа другожачије, осећа неку топлоту, сигурност,

Тешки српски рањеник у болници, јунак са Једрена рањен од Бугара

одважност. Са прелазом из убрзане паљбе у брзу посада опкопа централне главе по групама излази из опкопа и стрмоглавце се губи позади. Наша брза паљба их коси немилостиво, што ствара панику и натерује да опкопе напуштају у великим гомилама. Снажно „ура“ предњих редова довршава бегство са централне главе, коју заузима први борбени ред XII пука.

Готово једновремено избија XI пук на лево крило положаја, а XIX пук на десно крило, задобивши у плен остављене топове и каре.

Коњичка дивизија, која је вребала тренутак када ће се појавити први одступајући непријатељски редови, дочекала је тај моменат и по тала састом брегалничком удољу развила се у борбени поредак. Челни ескадрони у опруженом галопу унесоше још више панику и непријатељ је у највећем нeredу бежао у правцу Кочана и преко Брегалнице, сејући непрестано мртве и рањене по житу и закржљалом и изгаженом кукурузу. Многи су бацали оружје, метанисали и молили да се предаду, доказујући како смо браћа.

Непријатељска батерија са леве обале Брегалнице отвара рафалну ватру у намери да спречи даље надирање коњице.

Коњичка батерија у галопу излази на један басмак јужно од села Спанчево и одатле отвара поражавајућу ватру на одступајуће гомиле...

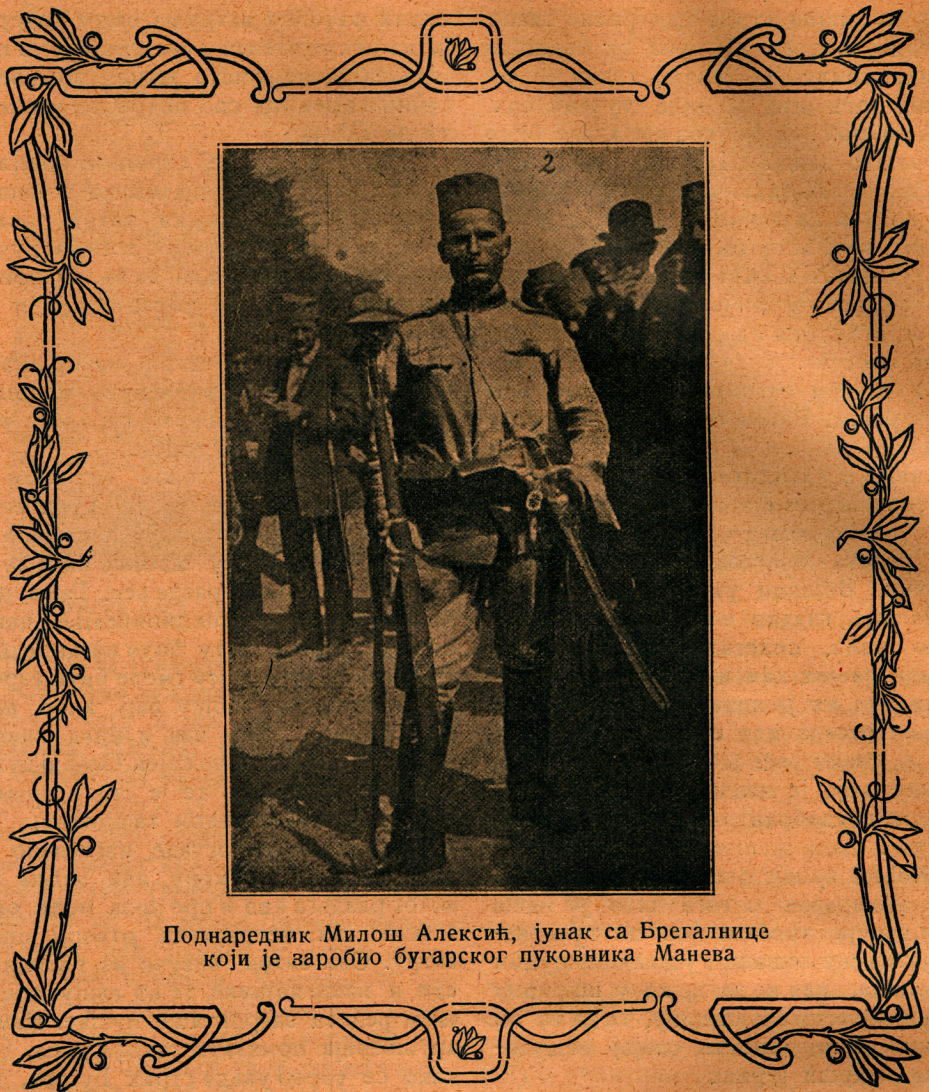
— Рајчански Рид је заузет дакле, сад се оставља широко поље рада коњичкој дивизији и моравској дивизији II позива да сјајно стратегијски искористе ову победу!

* * *

Око 10 сах. пре подне било је све свршено на Рајчанском Риду, само се у правцу Кочана чуо по који топовски пуцањ. Сваки пук на свом одсеку прави стрељачке заклоне. Положај бруји као кошница. На све стране чују се весели узвици, песма и ударци пијука и ашова. На лицима свију војника чита се одушевљење, у очима понос, гордост и јунаштво. За врло кратко време стрељачки заклони су били готови. Сад је положај у нашим рукама, сад ове јунаке могу нападати армије, Рајчански Рид би био незаузимљив, јер њега не би бранили топови и пушке, већ стечена слава и досадање уверење, које је заривено у душу свију војника, да њима не може нико одолети!

Дан ведар и топао. Поред израђених ровова војници се извалили и сунчају. Доста њих подметнули су каљаве руке под главу и рчу.

Са левог крила положаја чују се

Поднаредник Милош Алексић, јунак са Брегалнице који је заробио бугарског пуковника Манева

гласови да долази командант дивизије. Војници се дижу, исправљају своје прљаво и поцепано одело, весели јер су свесни да их очекује похвала. Пуковник Божа Терзић у пратњи начелника штаба и свију референата обилази пукове. И пуковник и његова пратња су весели. Та се веселост највише огледа на лицу симпатичног дивизијара. То је радост и гордост команданта чија је дивизија била сјајан бој. У свакој његовој речи видела се срећа што он командује храбрим Шумадинцима. Дошавши до XII пука, до пука, коме је пре 10 година био командант, узбуђено стиска руку заступнику команданта пука. — „Дивно сте се данас и јуче показали, дивно“ — вели а глас му дрхти. „Привукли сте на себе најјачу ватру Мени је то у толико милије што је то учинио мој пук којим сам раније командовао. Хвала вам!“

У то долази ордонанс и јавља да долази начелник штаба I армије генерал Бојовић. Очи свију присутних скрећу тамо где ће се он појавити.

У пратњи једног коњичког потпоручника и неколико ордонанса долази он, али не онакав какав се увек

виђа: Ђутљив, мргодан; са лицем на коме почиваше безкрајна мирноћа, на коме узбуђење није могло да се прочита. Сад долази други човек, весело, преображен, разговоран.

— Јесте ли се уморили тукући вероломне Бугаре? — пита сваку групу поред које прође.

— *Нисмо!* — разлеже се из груди победоносних војника силан одговор који заноси, опија.

— *Нисмо!* — разлеже се и одјекује занос, одушевљење и гордост малаксаких јунака, који сад не осећају умор, који би сад на речи генералове „онамо још“ полетели, изгнили или победили...

— *Нисмо!* — одјекиваше дуго у души свакога официра — **Јер ми светимо Сливницу!**

— *Нисмо... Нисмо!*... одјекује са Рајчанског Рида и губи се тамо где се изгубише и последњи редови разбијеног непријатеља. „Правда“.

Погинули црногорски јунаци

У очајној битци на Говедарнику 9. о. м., поред осталих наших хероја, погинуо је и Никола М. Косовић из

У ПОРУШЕНОЈ ВОЈНИЦИ

(Свршетак)

Озринића. Никола је био у цвијету младости, 23. години, један од најугледнијих младића луковачког батаљона. Први рат затекао га је у Америци, гдје је шест година живио, и он је одмах похитао у отаџбину и ступио у бојне редове одликујући се у борбама. Ово је друга жалост, која је задесила кућу Косовића. Прва је била за брата му Радом, који је под Скадром *поинуо*. Они су оба достојно пошли трагом својих честитих и храбрих предака, полагајући животе своје за краља и отаџбину. Вјечан им помен!

У очајној борби на Брегалници, крај многих других, *поинуо* је и Нико Л. Вујовић из Добрског Села. Нико је био у цвијету младости, 23. години. У првом рату, с Турском, учествовао је као редов пијонерске чете у Приморском Одреду, која се храбро показала, крчећи пут пјешадији ка утврђеном Тарабошу, када је међу првима свуда био и Нико. *Отац му*, Лука Ђ. Вујовић, *поинуо* је на Широко Гори 28. септембра прошле године. Вјечан им покој и свијетло помен међу нама!

Поводом смрти Андрије Павићевића, редова чете бандиће, батаљона команско-загарачке, који је славно пао, као и толики наши храбри ратници, на ријеци Брегалници 5. јула, добили смо од једног официра ову посвету паломе јунаку:

„Када оно прошле 1912. год. пукоше прве црногорске пушке против Турака, наших вјековних угњетача, ти се, Павићевићу, налазаше у Америци. Не прође много дана, ево тебе на крвавом боју на Тарабошу, гдје си се јуначки борио, крилати јуначел!

Био си се одужио својој ужој отаџбини, али је требало, да станеш на браник Српства. Пошао си, да браниш од небраће колијевку Србинову. Небратски куршум проби твоја јуначка прса, твоје јуначко срце преста да куца за навјек. Борио си се храбро, борио си се као лав. Ти се, Павићевићу, смрти нијеси бојао, кад су по хиљаде зрна фијукала око твојих јуначких ушију, кад су на гомили падали око тебе твоји храбри ратни другови.

Ожалошћена породицо, плачите и тјешите се што имасте таквога сина и брата, у исто вријеме поносити се, јер отаџбини дадосте неустрашимог борца.

Мирно почивај, Андрија, храбри јуначе, у слободној српској земљи, јер си се одужио својој отаџбини; нека ти је слава и хвала, и нека ти је лака српска земља! Амин.“

Тако је уништено ово лепо село у плодној равници, на шеснаестом километру пред Видином.

Преко обореног плота и гранатама изривеног дворишта ушао сам у једну од порушених кућа. Изнутра у благој полутами још лепше су се видели редови мазгала. Један ред био је за војнике, који су пуцали клечећи. Други и трећи ред за оне, који су између њих стајали. На крову су, извлачењем ћерамида, такође биле направљене мазгале и на таванима је нађено после много лешева бугарских војника.

Крај дувара, испод мазгала, на ђубревитом поду сељачких собица, још стоје гомиле испалених чаура. Бугарски војници пуцали су до последњег даха, сведок их није стигло зрно и док им се запаљени и сломљени кровови нису срушили на главе. На једноме дувару види се огромна крвава мрља. Ту је плуснула крв и разлила се на све стране, докле се војник срушио на под; јер се на поду и сад још види траг од локве усирене крви.

Кроз прозор са гвозденим јаким шипкама види се делић мале сеоске баштице, коју је сада притиснуо некакав полуизтринули кош. Високи невен и прецветали ђул извијају се поломљени испод сувог кошевског прућа а жуто невенено цвеће као очајничко око гледа на лом око себе. Где ли је сада онај, који је прошлог лета, у ове јулске ноћи, прескакао плотић да уђе у ту скровиту баштицу и кога су, можда кроз овај исти прозор, стрељала два жива девојачка ока? Искасапљен на Чаталци, у којој од могила на тракијским пољанама или у плитком војничком гробу крај Брегалнице?

У другој кући, чији су дувари и кров тако чудно однети у страну, да су остали голи подови са малим заслонком на западној страни, лежи побацано нагорело одело. У страховитој ватри бугарски војници бацали су са себе одело, капе. Ништа им није помогло. Нису имали куда из паклене јаре, у којој су нашли смрт.

На поду лежи неколико писама. Проста војничка писма, изгужвана и измрљана. Али се више од пола редова на њима још може прочитати. Војник Васиљ Николов пише 17. марта са Једрена и радује се што ће скоро доћи кући пошто је рат свршен и моли их да, стари и нејаки код куће, не почињу орање и сетву док он не стигне. Још дуго ће им блудити очи очекујући га! Други вој-

ник, Радован Цветков, наручује кући како да окопају кукурузе, а за жетву и косидбу стићи ће он сам. То писмо, писано пре четири недеље, остало је неиспослано и остали су неиспоручени сви они поздрави, што их је он марљиво исписао за сву своју породицу, све рођаке и све суседе, за сваког понаособ. Обузима ме нека сета за тим непознатим људима. И када наиђем на писмо, у коме се војник Иван Тошев жали оцу, мајци и жени, како у Једрену сви његови другови купују по нешто за спомен својима а он нема ни паре, но само моли Бога да га врати живог и здравог кући мене подузима дубока туга за јадним сељаком, чији леш, испечен или раздробљен гранатом, труне ту негде у близини. Зашто је прављена касапница у Војници? Зашто су Бугари нагнали нашу војску да разруши село, у коме су се они убарикадирали, и зашто су стављени на мету нашим топовима толики сироти људи, измрцварени тегобама рата и сломљени тугом за кућом?

Четири дана сахрањивани су бугарски војници. Њихови лешеве извлачени су испод рушевина, из гомиле цигаља, са тавана. Било их је, који су се пробили и спустили у подруме. Али су и тамо умрли загушени димом. Стотинама њих сахрањено је. Ко зна, колико је њих сасвим изгорело, па ипак још једнако налазе нове лешеве. Јуче је сахрањено пет таквих лешова. Баш пред наш долазак нашли су испод једног обореног дувара, у жару, који је и сада тињао, још два грозна леша; полусагорели и спљоштени они више не потсећају на људски облик.

*

У тренутку, када смо седали у кола, једна стара жена, у дроњцима и сва у плакана, пала је готово на колена пред потпуковником Ђорђевићем. Када је са осталим сељацима побегла из своје удере, остало јој је на паши девет оваца, једино њено имање. Сад их више нема. Шта да ради? Где да их нађе?

Потпуковник Ђорђевић вади из џепа парче хартије и писаљку. И пошто је исписао неколико редова, он јој пружа ту хартију. Бака га унезверено гледа; она још ништа не разуме.

— Ево, бако, па иди нашим војницима. Они су купили стоку, која је лугала, и одабери девет оваца. Твоје су.

Стара жена је заплакала. И док су се кола одмичала, ми смо је још дуго чули, како нас благосиља.

М. Миленовић.

Сиромах Светозар

Београдска „Трибуна“ доноси ово: Светозар *Миленковић*, из Колетинца окр нишког, војник II чете, I батаљона, II пука I позива, рањен је 16. јуна на Криволаку. Једна бугарска граната ударила је близу Светозара у камењак који се распрштао и један комад камена ударио војника по сред главе у теме. Рањеног Светозара, и оближеног крвљу однесу на превијалиште а одатле на пругу железничку па санитетским возом у Београд. Овде је смештен у XXVII ре зервну болницу, у женску гимназију.

Рана је била опасна, никако да пође на боље. После дан-два Светозар изгуби свест: није могао говорити, али се драо неким неразумљивим неартикулисаним гласом.

— Кре! кре! кре!

— Светозаре, шта ти је?

— Кре! кре! кре!

— Море шта ти је? — дрмусају га, уносе му сеу лице, не би ли га разумели.

— Кре, кре, кре, крекрекре! поче Светозар све више и све сличније жабљем крекетању.

Тако дан два. Светозар ништа не знађаше за себе. Само крекеће, што беше свима и жалосно и смешно.

Др. Левит виде да је ствар озбиљна и рече:

— Овоме морамо скидати поклопац с главе. Њему јеповређен мозак. Али би ће тешка ствар, јер га не смем наркотизирати.

И збиља, пре 4—5 дана лекари у операционој сали ухвате Светозара, укљеште га у неке менгеле и др. Левит му пресече кожу око лобање па му одвоји капак.

Камен му је разбио лобању на темену, ситни делови кости позабадали се у мозак и почело неко гнојење.

Више од два сата трајала је ова операција. Лекар је чисто гнојавне делове, пинцетом му чупао кошчице из мозга и у томе тек Светозар поче долазити к себи и осођати болове.

— Кумим те Богом, докторе, не чепркај ми више по мозгу! — драо се сиромаш Светозар.

— Мир! трпи! Зар ћеш опет кркетати као жаба а морао би и умрети за дан два. Ово ти је једини спас, — говорио му је лекар продужујући посао.

Пошто му је рана очишћена, из мозга повађене све и најситније кошчице, доктор Левит му опет намести лобању, саши му кожу а једном плочицом од платине покрио му рупу на темену, па и ту зашио кожу.

Кад је све било готово, умιο га,

угипсовао, опруже га на носила и пренесе у собу Светозар је одмах заспао.

— Хоп, хоп, хоп! подскочи Д-р Левит три пут и рашири радосно руке:

— Остаће! Остаће! Остаће! продужи лекар више као за себе и поче радосно трљати руке.

— Само, децо, мир! рече болничаркама, ученицама женске гимназије. — Овога добро да чувате!

Сутра дан Светозар се пробудио, не крекеће, већ лепо поче да говори.

— Молим вас, дајте ми једну цигару!

И пушио је

Сад већ једе и кренуло му на боље

Остаће жив. Хвала науци.

УЗ НАШЕ СЛИКЕ.

Наредба бугарске команде за мучки напад на Србе. Бугари су спремили велику подвалу Србима: пристали су тобоже да иду ради преговора у Петроград, објавили су, да ће др. Данев тамо поћи, а у очи тога дана ноћу изненада напали су Србе. Мислили су, да ће препадом освојити Македонију, али су се преварили, јер су их Срби храбро дочекали и потукли. Бугари су се за тим бранили, да нису мучки напали, али је противно доказано, па и докуменат у »Илустрованој Ратној Кроници« штампан о томе сведочи. Бугари нису могли доказати, да овај докуменат није истинит.

† Душан Марјан — техничар јуначки се борио под Скадром, па кад Бугари мучки нападоше Србе, похитао је браћи у помоћ. Борио се на Рајчанском Риду, у великој и славној битци, где је, борећи се као лав, славно пао. Слава му!

Српска војска и српске комите. Српска се војска у оба рата јуначки показала, а не мање јунаштво показале су српске комите, које су допуњавале рад војске. Комите су показале чуда од јунаштва и о њима се певају многе песме, које ће славу њихову преносити с колена на колена.

Турска деца поздрављају српску војску. Велика је и тешка била борба српске војске на Штипу, но храбри Срби ипак савладаше Бугаре. Томе су се и Турци много обрадовали, јер се боје од крволочних Бугара, који својим поданицима сисају крв на памук. Радост турску изражавају турска деца срдечно поздрављајући српске победнике.

Поднаредник Милош Алексић — само са шест другова заробио је на крвавој Брегалници бугарског пуковника Манева и две стотине бугарских војника. Манев задивљен његовом храброшћу поклатио му је његову сабљу и коња, на којем је храбри Милош ушао у Београд, спроводећи бугарске заробљенике.

ГОТОВЕ СЕ КОРИЦЕ ЗА
„Илустровану
Ратну Кронику“

у црвеном платну са насловном сликом Кронике и са златним насловом — врло лепо и укусно израђене. Цена је са поштарином **К 2·20.**

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА
СВЕТ. Ф. ОГЊАНОВИЋА
НОВИ САД. (Ujvidék).